

УДК 339.56

Анатолій Григорук, Богдан Тустанівський

**ПОЛІТИКО-ЕКОНОМІЧНІ ЧИННИКИ
ФОРМУВАННЯ СУЧАСНИХ ВІДНОСИН В
СИСТЕМІ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ**

Досліджується взаємна залежність політичних та економічних факторів в умовах зовнішньої торгівлі. Подаються особливості сучасних відносин між країнами, як у сфері торгівлі, так і у геополітиці. Аналізується структура та особливості регіоналізації економіки та основних міжнародних економіко-торговельних інститутів.

Ключові слова: міжнародна торгівля, економіко-торговельні інститути, сучасні геополітичні чинники.

Постановка проблеми. Торговельні відносини в глобалізованому світі є важливим елементом взаємодії між країнами. Їх сутність не обмежується суто фізичним обміном і передачею права власності на товар (послугу), але виходить далеко за його рамки. Відповідно до цього в повній мірі проявляється інтегрованість торгівлі в інші сфери суспільного життя, такі як: політика, географія, культура, психологія, соціологія тощо. Комплексність та системність взаємодії, при цьому, забезпечує їх усестороннє проникнення, що зумовлює взаємну залежність процесів та явищ притаманних різним сферам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комплексність порушеної проблематики обумовлює її достатньо широке висвітлення у науковій літературі як з точки зору політичної економії, де наукові положення класиків економічної науки: А. Сміта, А. Маршала, Д. Рікардо, Е. Хекшера, Б. Оліна, П.-Е. Семюельсона та ін. доповнюються сучасними теоріями міжнародної торгівлі М. Познера, М. Позеса, С. Ліндера, М. Портера, Л. Гурвіча, П. Кругмана, К. Ланкастера тощо, так і з точки зору політики та геополітики, найвідомішими представниками якої є З. Бзежинський, Г. Кіссінджер, М. Макконелі, А. Коен, Дж. Фрідман, С. Хантінгтон та інші.

У вітчизняній науці ґрунтовні дослідження політико-економічних чинників формування сучасних відносин в системі міжнародної торгівлі належать А. Мазаракі, Т. Мельник, А. Мокію, Г. Аніловській, В. Ніколаєву, В. Волощенко, Т. Циганковій, А. Кіреєву, М. Мироновій, Г. Перепелиці, О. Субтельному і т.д. Не зважаючи на це, мінливість зовнішньоторговельного середовища, його залежність від коливань глобальних та державних інституцій вимагає постійного моніторингу ситуації та обґрунтування змін та концепцій до управління ними.

Метою статті є характеристика політичних та економічних чинників в системі зовнішньоторговельних відносин, що впливають із їхнього тісного взаємозв'язку із системою міжнародної торгівлі. Відповідно до цього, реалізація торгової політики державами та регіональними утвореннями вимагає врахування політичних та нормативно-правових аспектів функціонування національних економік окремих країн та їх взаємодію з точки зору права, політичної діяльності та економіко-торговельних відносин.

Вклад основного матеріалу. Міжнародна торгівля є цілісною системою економічних відносин між країнами та їх угрупованнями, що формується з метою забезпечення найбільш ефективного обміну товарами та послугами. Зважаючи на її значення не тільки для окремих підприємств та галузей, але й для цілих країн та об'єднань, варто зазначити, що є значний вплив на торговельні процеси політики та геополітики, що враховує географічні чинники простору, ресурсів, населення, клімату, місця розташування тощо. З цієї точки зору в системі

геополітичних взаємовідносин торгівля виступає зв'язуючою ланкою, що об'єднує можливості та потреби країн світу в межах визначених політичних пріоритетів, принципів та правил.

Що ж стосується економічних чинників, то зазначимо, що сучасна система відносин в межах міжнародної економічної діяльності сформувалася після другої світової війни, і її результатом стала повна зміна системи міжнародних відносин, перерозподіл сил та сфер впливу у світі. Серед основних елементів кардинальної зміни найбільше значення для подальшого розвитку світової торгівлі мали:

- тимчасове виключення зі списку великих держав Німеччини, Італії та Японії, ослаблення таких важливих геополітичних гравців як Франція та Великобританія, що зумовило тривале домінування США в політичних та економічних світових процесах;
- посилення ролі СРСР в східній Європі, Середній Азії на Далекому Сході, що призвело до суттєвого ізолювання торговельно-економічних відносин окремих країн вказаних регіонів;
- послаблення колоніальної системи, що пізніше призвело до її падіння і виникнення цілої низки незалежних країн, що в переважній більшості увійшли до групи “країни третього світу”;
- ідеологічне забарвлення міжнародних торговельних відносин, відповідно до чого, опоненти сприймалися як потенційні вороги, що значно ускладнювало будь-які трансакції між ними.

Подальші трансформації системи міжнародних економічних та зовнішньоторговельних відносин відбувалися еволюційним шляхом і пройшли декілька етапів розвитку, що мали значний вплив на її сучасний стан. Так, однією із найперших післявоєнних трансформацій стала політична та економічна поляризація світу на капіталістичний та соціалістичний табір, що спричинило до виникнення протистояння. Таке протистояння супроводжувалася соціально-економічною і торговельною взаємною ізоляцією та нарощуванням військової потужності. В результаті зовнішньоторговельні відносини в значній мірі відбувалися в межах утворених блоків, при чому, в соціалістичному таборі вони не підпорядковувалися ринковим законам. Така ситуація спричиняла значне спотворення ефектів абсолютної та порівняльної переваги, зменшувала торговельний потенціал “ворогуючих” країн, заважала повноцінному обміну інноваціями, вилучала значні ресурси на військові потреби країн.

Період такого протистояння з різною інтенсивністю тривав до кінця 80-х – початку 90-х років і супроводжувався значними геополітичними та економічними змінами, які спричинилися до формування сучасного стану суспільних та економіко-політичних відносин. Так, в 60-х роках ХХ століття по усьому світу, а найбільше, в південно-східній Азії, Африці, Латинській та Центральній Америці відбулися визвольні війни колоніальних країн, що створило передумови для виникнення енергетичної кризи 70-х рр. у зв'язку із ускладненням доступу енергетичних ресурсів на ринки колишніх метрополій. Окрім цього, в даний час, саме колишні колонії становить основне ядро країн, що найбільш динамічно розвиваються.

Значні зміни торкнулися також і грошово-валютних відносин, в результаті чого відбулася трансформація світової валютної системи, сформувалася система сучасних грошово-кредитних відносин, долар США отримав статус світових грошей. Паралельно із цим, було створено ряд формальних та неформальних міжнародних організацій, що поклало початок глобалізації. Серед найбільш впливових у різних сферах міжнародних організацій відмітимо: у військовій – НАТО та блок країн Варшавського договору, у політичній – ООН та Велика сімка, у грошово-кредитній – МВФ та світовий банк, у торговельній – ГАТТ і Європейський митний союз.

Як в межах зазначених організацій, так і в глобальних масштабах, окрім поглиблення інтернаціоналізації та глобалізації подальший розвиток світового суспільства спричинив значне розшарування країн світу за рівнем економічного та науково-технічного розвитку. В результаті архітектура світових економічних відносин періоду 1945–1985 рр. передбачала

виділення трьох груп країн: високорозвинуті західні країни і Японія, країни соціалістичного табору, країни-третього світу. Торговельні та політико-економічні відносини між першою та третьою групами країн відбувалося на основі постколоніалізму, в умовах якого зберігався значний вплив країн колишніх метрополій на визначення політичного курсу, становлення торговельних відносин, та соціально-культурний розвиток. Основна схема обміну між цими країнами передбачала обмін сировини слаборозвинутих країн на високотехнологічну продукцію, країн із високим рівнем розвитку.

Така ситуація переключиться із концепцією світового розвитку, що має назву “Світ-система” І. Валлерстайна. Відповідно до цієї концепції “сучасну світ-систему” об’єднує єдина капіталістична “світ-економіка”. Логіка капіталістичної “світ-економіки” неминуче відтворює розподіл країн світу на “ядро” і “периферію”, причому перше завжди знаходиться в привілейованому положенні стосовно другої. Держави, що входять до складу ядра капіталістичної “світ-системи”, мають можливість жити за рахунок експлуатації периферії [7, с. 258–259].

Схожі погляди притаманні також Г. Аніловській, яка в межах аналогічної поляризації виділяє:

- центр, який являє собою сукупність економічно розвинутих країн;
- нові індустріальні держави Південно-східної Азії;
- країни з ринками, що розвиваються (Бразилія, Аргентина, Туреччина, ПАР, Китай, Індонезія);
- країни з перехідною економікою – колишні радянські республіки;
- країни, що розвиваються, проміжного стану (мають сировинний характер експорту, доходи від якого використовують для розвитку – в основному країни ОПЕК, південноамериканські країни);
- “маргінальні” слаборозвинуті країни – переважно африканські [1, с. 182].

Відповідно до такого розподілу, в центрі, де проживає майже 20 % населення світу, виробляється 86 % всього світового ВВП. На крайній Периферії, де знаходяться найбідніші країни, на таку ж частку населення припадає всього 1 % ВВП. В результаті, у центрі такої моделі зосереджені капітали, інформація, нові технології, на периферії – корисні копалини, сировина, робоча сила тощо. Відносини між ними, побудовані на основі ринкової взаємодії, дозволяють отримувати більшу вигоду розвинутих країнам.

В межах глобальної економічної системи починаючи з середини 1980-х рр. відбулися ряд глобальних трансформацій, що двічі зумовили зміну як політичного, так і економічного середовища, сформованого у післявоєнний період, основними чинниками якого були біполярність світових відносин, гегемонія долара в капіталістичному суспільстві, беззаперечне лідерство США за економічними і торговельними показниками. Так, посилення європейської інтеграції і розпад СРСР зумовив диверсифікацію зовнішньоекономічних та політичних аспектів відносин США, що відтепер стали більш активно протиставлятися Європейському Союзу. Втрата НАТО первинної цілі і перетворення його на інструмент врегулювання локальних конфліктів, в більшості з яких США переслідує власні стратегічні та економічні цілі, значно послабили роль та вагу цієї організації в світі. Поряд з цим, нарощення економічної потужності Китаєм, створили умови для формування багатопольярної світової політико-економічної системи.

Сучасні ж відносини в системі міжнародної торгівлі засвідчили наявність нових характерних рис економічного середовища її розвитку, що останнім часом піддалися суттєвим змінам, зумовленим, в першу чергу, світовою фінансовою, енергетичною та продовольчою кризами. Такі обставини не змогли не вплинути на показники світового виробництва і торгівлі (рис. 1).

Як бачимо, не зважаючи на збереження приросту ВВП в 2009–10 рр., показники міжнародної торгівлі суттєво скоротилися. І хоча в 2010 році спостерігалось відновлення позитивної динаміки міжнародної торгівлі, проте розбалансування фінансових та валютних механізмів ринку зумовили виникнення нових ризиків, пов’язаних із платоспроможністю

провідних країн світу, серед яких США й такі важливі представники Європейського союзу, як Іспанія, Італія, Франція. Окрім того, найбільш негативним наслідком фінансової кризи стало скорочення попиту на товари й послуги, що призводить до запуску ланцюга негативних впливів на доходи підприємців та населення, стійкості державних економічних систем тощо. Поряд з цим світова фінансова криза внесла й свої корективи у параметри міжнародних відносин включно із міжнародною торгівлею. Так, сповільнення темпів росту економіки у більшості провідних країн світу зумовило дестабілізацію ситуації як на фондових, так і на валютних ринках. Це призвело до різкого скорочення обсягів експортно-імпорتنних операцій, порушення параметрів обміну, політичної нестабільності тощо

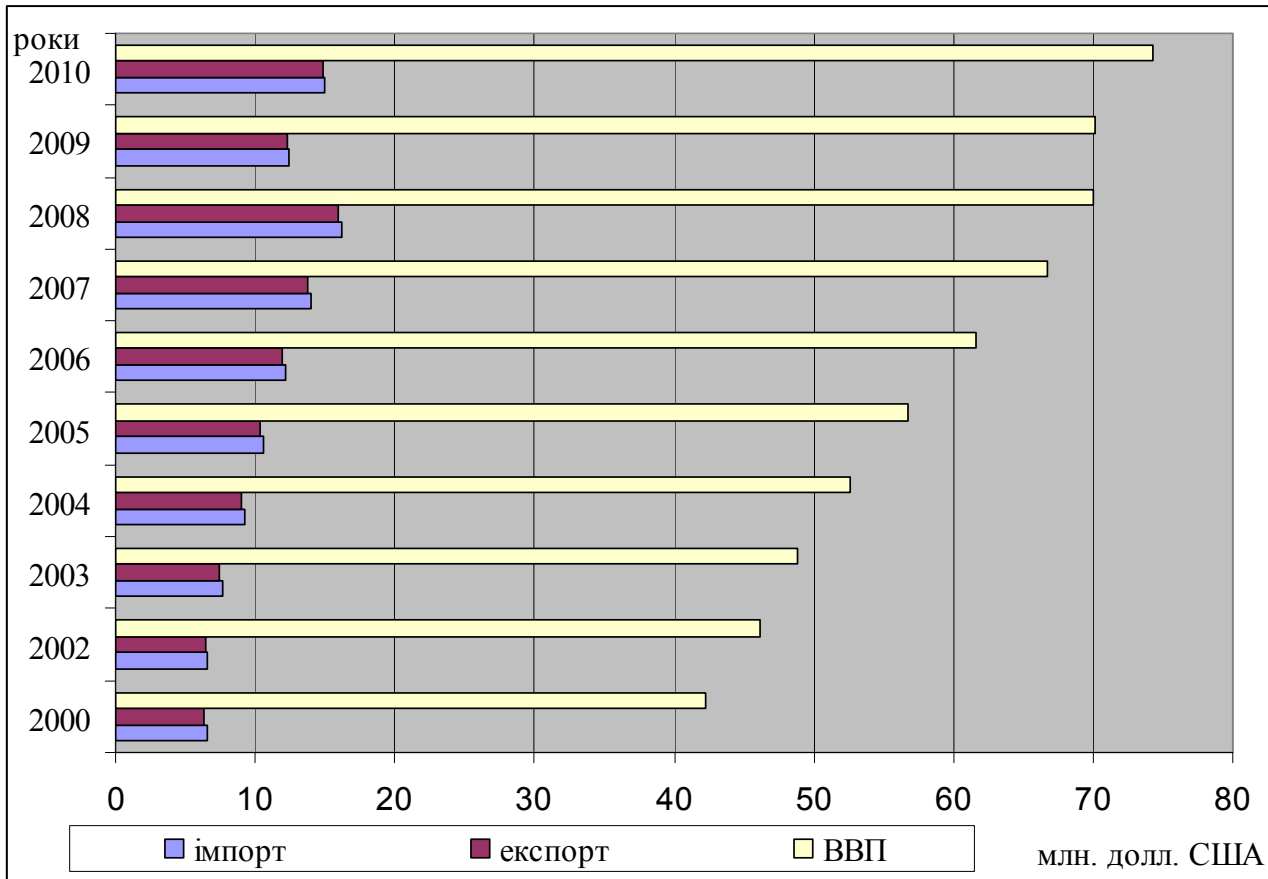

Рис. 1.2. Динаміка ВВП, експорту та імпорту світової торгівлі за 2000-2010 рр. [10; 11]

Важливим політико-економічним чинником формування сучасних відносин в системі міжнародної торгівлі є економічна інтеграція, що має різну спрямованість і сфери застосування. Так, В. Ніколаєв та В. Волощенко [6, с. 151] обґрунтовано стверджують про наявність “конкуренції між інститутами” в межах торговельної інтеграції, що складає основу зовнішньоторговельних відносин на даний час. Відповідно до цього вони акцентують увагу на зіставленні системи інтеграції на основі ГАТТ/СОТ і регіональних торговельних угод як основ лібералізації та інтеграції торгівлі в світі. В межах цього, відмічається втрата ваги угод в межах першої системи і посилення впливу другої на питання зовнішньої торгівлі. Причину такої ситуації автори вбачають у двох аспектах:

- ускладненні процесу досягнення домовленостей в межах багатосторонніх угод, що є основою Світової організації торгівлі, яким протиставляються регіональні торговельні угоди, які, окрім всього іншого, покликані обмежувати не верхню (допустиму) межу торговельних бар’єрів, а відмінати їх взагалі, а також сприяють формуванню групи “країн-союзників” у переговорах із іншими країнами в межах СОТ;
- втрата актуальності СОТ через її надмірне розширення, бюрократизацію і тривале членство основних “гравців”, котрі останнім часом все менше

дотримуються основних положень цієї організації у зв'язку із потребою у захисті внутрішніх ринків від надмірного і нерегульованого імпорту.

Перевага Регіональних торговельних угод пояснюється також і тим, що інтенсивність їх укладення з часу заснування СОТ значно зросла: так, з 1948 по 1994 рр. в світі було укладено 124 регіональні угоди, то з 1995 р. – більше 300 угод [6, с. 152]. Підкреслимо, що найбільш “інтегрованими” в системі регіональних торговельних угод є Європейський союз і Мексика, кожна з яких приймає участь у більш, ніж десяти таких угодах. Регіональні утворення є також своєрідним відгуком на технологічні розриви між розвиненими країнами та країнами третього світу, в результаті чого останні “... (а їх 80 % серед членів СОТ), щороку втрачають від міжнародної торгівлі за правилами СОТ 100 млрд дол. США” [2].

Найбільші регіональні торговельні організації, та параметри їх торговельного балансу наведено в табл. 1. Як бачимо, найбільш впливовою є Організація економічного співробітництва та розвитку, питома вага якої в світовому експорті становить 62,8 %. Значними є експортні частки ЄС-27 (34,3 %) та NAFTA (17,7 %).

Таблиця 1

Параметри торговельного балансу основних економічних організацій [12]

Назва організації	Члени міжнародних організацій (їх кількість)	Обсяг експорту (Е), імпорту (І), торгівельний баланс (Б)	
АРЕС Азійсько-Тихоокеанське економічне співробітництво	23 - Австралія, Бруней, В'єтнам, Гонконг, Індонезія, Канада, Китай, Малайзія, Мексика, Нова Зеландія, Папуа-Нова Гвінея, Перу, Республіка Корея, Росія, Сінгапур, США, Таїланд, Тайвань, Філіппіни, Чилі, Японія	Е	7346715 (48,91 %)*
		І	7227295 (48,57 %)
		Б	119419
ASEAN Асоціації держав Південно-Східної Азії	11 - Бруней, В'єтнам, Індонезія, Камбоджа, Лаос, Малайзія, М'янма, Сінгапур, Таїланд, Філіппіни	Е	948629 (6,32 %)
		І	1049004 (7,05 %)
		Б	100374
LAIA Латиноамериканська асоціація інтеграції	12 - Аргентина, Болівія, Бразилія, Венесуела, Колумбія, Куба, Мексика, Парагвай, Перу, Уругвай, Чилі, Еквадор	Е	758618 (5,05 %)
		І	802413 (5,39 %)
		Б	43795
MERCOSUR Південноамериканський спільний ринок	4 – Аргентина, Бразилія, Парагвай, Уругвай	Е	258172 (1,72 %)
		І	277878 (1,87 %)
		Б	19706
NAFTA Північноамериканська зона вільної торгівлі	3 – США, Канада, Мексика	Е	2660078 (17,71 %)
		І	1961729 (13,18 %)
		Б	-698349
OECD Організація економічного співробітництва та розвитку	30 - Австралія, Австрія, Бельгія, Угорщина, Німеччина, Греція, Данія, Ірландія, Ісландія, Іспанія, Італія, Канада, Люксембург, Мексика, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Республіка Корея, Словаччина, Великобританія, США, Туреччина, Фінляндія, Франція, Чехія, Швейцарія, Швеція, Японія	Е	9427233 (62,76 %)
		І	8793890 (59,10 %)
		Б	-6633343
ОПЕС Організація країн-експортерів нафти	11 - Алжир, Венесуела, Індонезія, Ірак, Іран, Катар, Кувейт, Лівія, Нігерія, ОАЕ, Саудівська Аравія	Е	528109 (3,52 %)
		І	903762 (6,07 %)
		Б	375653
EU27 Європейський Союз	27 - Австрія, Бельгія, Болгарія, Угорці, Німеччина, Греція, Данія, Ірландія, Іспа-	Е	5157626 (34,34 %)

	нія, Італія, Кіпр, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Великобританія, Фінляндія, Франція, Чеська Республіка, Швеція, Естонія	I	5057187 (33,99 %)
		Б	-100439
Світ		Е	15020635 (100 %)
		I	14879177 (100 %)
		Б	-141459

Зважаючи на регіоналізацію інтеграції торгівлі, авторитетні світові фінансово-економічні організації вважають, що ефективність СОТ знижується. Так, МВФ стверджує, що СОТ перестав виконувати свої функції і перетворюється на декоративну організацію. Основна причина полягає у тому, що численні пільги та преференції, які отримують її члени, дискредитують саму ідею угод про вільну торгівлю. Бюрократизм Світової організації торгівлі вступає у конфлікт із надзвичайним динамізмом, притаманним розвитку світової економіки [6, с. 159].

Особливістю сучасного стану політико-економічних відносин у світі є домінування двох багатонаціональних об'єднань, одне із яких має статус держави, інше – регіонального утворення (союзу). Такі обставини, коли жодна із мононаціональних країн світу не відіграє ключової ролі у формуванні глобального порядку сформувалися після другої світової війни, коли виникло протистояння багатонаціональних США багатонаціональному СРСР. Після розпаду СРСР і нетривалого домінування США на світовій політичній арені, коли жодна із існуючих країн світу не змогла на рівних протистояти їм в геополітичних масштабах, лише інтеграційне утворення європейських країн забезпечило формування другого полюсу світової політики. На сьогоднішній день взаємодія між США та ЄС розвивається без відкритого протистояння. Поряд із цим відбувається поступове нівелювання відокремленої ролі Німеччини, Великобританії, Франції та Італії, що все частіше заміщується консолідованою позицією Європейського Союзу.

Висновки. Таким чином, сучасну політико-економічну архітектуру світу можна охарактеризувати як панування регіональних та багатонаціональних державних утворень, що обумовлює безальтернативність світового панування мононаціональної держави. В контексті цього можна звернути увагу на Росію та Китай, які формально вважаються мононаціональними державами, проте не мають усіх рис, притаманних їм. Тим не менш, роль цих держав (першої з точки зору багатих природних ресурсів, другої – з точки зору темпів економічного зростання та трудових ресурсів) не може не відмічатися в межах міжнародних відносин. В контексті цього, відмітимо також послаблення ролі Японії (єдиної чистої мононаціональної держави серед лідерів світового розвитку) в системі глобальної взаємодії. Таким чином, основні політико-економічні чинники міжнародної торгівлі формуються в процесі взаємодії США та ЄС, котрі є ключовими “гравцями” на більшості світових ринків.

Отже, сукупність політико-економічних чинників формування сучасних відносин в системі міжнародної торгівлі є важливим елементом, що визначає характер розвитку торговельних взаємовідносин в світових масштабах. Найбільшу роль, при цьому, відіграє трансформація системи міжнародної безпеки, регіоналізація міжнародної торгівлі та поглиблення поляризації світової політико-економічної системи.

Список використаних джерел

1. *Аніловська Г.Я.* Господарська глобалізація та архітектура світової економіки // Науковий вісник: збірник науково-технічних праць. – Львів: УкрДЛТУ. – Вип. 13.1. – 2003. – С. 181–188.
2. *Боднарчук А.* ЕЗП: истоки и перспектива. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rk.org.ua/weblog/651_1.html
3. *Ковальчук Ю.Я.* Особливості дослідження фіскально-економічних систем: досвід цивілізаційної еволюції / Ю. Я. Ковальчук // Збірник науково-технічних праць. Науковий вісник НЛТУ України. – 2008, вип. 18.5. – С.159–169.
4. *Мазаракі А.* Зовнішньоторговельна політика: від меркатилізму до неотехнологізму/ А. Мазаракі, Т. Мельник // Товари і ринки. – 2010. – № 2.
5. *Мокій А.* Регіонально-секторальна модель зовнішньої інтеграції: передумови і стратегія реалізації. – Львів: Коопосвіта, 1999. – 346 с.
6. *Ніколаєв В.* Торговельна лібералізація: конкуренція інститутів / В. Ніколаєв, В. Волощенко // Політичний менеджмент. – 2005. – № 4. –

С.148–160. 7. *Політологічний* енциклопедичний словник. За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна. – К.: Вид. “Генеза”, 1997. – С. 258–259. 8. *Регуляторна* політика у сфері зовнішньої торгівлі: монографія/ А.А Мазаракі, Т.М. Мельник. – К: КНТЕУ, 2010. – 470 с. 9. *Циганкова Т. М.* Міжнародна торгівля: [навч. посіб.] / Т. М. Циганкова, Л. П. Петрашко, Т. В. Кальченко. – К.:КНЕУ, 2001. 10. *Econ Stats: The Economic Statistics and Indicators Database.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economywatch.com/economic-statistics>. 11. *Total imports and exports by regions and countries or areas*<http://www.comtrade.un.org/pb/FileFetch.aspx?docID=3101&type>

Анатолій Григорук, Богдан Тустанивський

ПОЛИТИКО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ СОВРЕМЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ В СИСТЕМЕ МЕЖДУНАРОДНОЙ ТОРГОВЛИ

Исследуется взаимозависимость политических и экономических факторов в условиях внешней торговли. Освещаются особенности современных отношений между странами как в сфере торговли, так и в геополитике. Анализируется структура и особенности регионализации экономики и основных международных торгово-экономических институтов.

Ключевые слова: международная торговля, торгово-экономические институты, современные геополитические факторы.

Anatoliy Hryhoruk, Bohdan Tustanivskyy

FORMING OF POLITIC AND ECONOMIC FACTORS OF MODERN RELATIONS IN INTERNATIONAL TRADE SYSTEM

The mutual dependence of political and economic factors in terms of foreign trade is investigated. The features of the modern relationship between the countries are given, both in trade and in geopolitics. The structure and features of economy regionalism and basic international economic and trade institutions are analyzed.

Key words: international trade, economic point-of-sale institutes, is modern geopolitical factors.